

BOLESŁAW ULANOWSKI

(1860–1919)

K. Jędrzejko

W akcie fundacji krakowskiego *Studium Generale* z 12 maja 1364 roku król Kazimierz Wielki wyraził nadzieję, że z Uczelni tej wychodzić będą „mężę dojrzałością rady znakomite, ozdobą cnót świetne i w różnych umiejętnościach biegłe”. Znalazło to potwierdzenie w osobie Bolesława Ulanowskiego, wychowanka, a następnie docenta i profesora historii prawa polskiego (1886), profesora zwyczajnego prawa kościelnego (1886–1919) *Almae Matris Jagiellonicae*.

Bolesław Ulanowski przyszedł na świat 1 sierpnia 1860 roku w Brześciu Litewskim w rodzinie lekarza wojskowego Józefa Ulanowskiego. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Lublinie, w wieku 14 lat został przez rodziców wysłany do Krakowa w celu kontynuowania nauki. Był uczniem Gimnazjum św. Anny, poprzedniczki dzisiejszego I Liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego. Po złożeniu z odznaczeniem egzaminu maturalnego w 1877 roku, wstąpił na Uniwersytet krakowski.

Krakowska Wszechnica przeżywała podówczas okres świetnego rozwoju. Polonizacja Uniwersytetu, będąca następstwem przemian politycznych w samej monarchii habsburskiej, w której po 1860 roku pod berłem cesarza Franciszka Józefa I na dobre zapanała era liberalizmu i autonomii dla krajów koronnych, spowodowała, że uczelnia ta wraz z drugim czynnym na ziemiach zaboru austriackiego Uniwersytetem we Lwowie, stanowiła niezwykle prężny ośrodek nauki i kultury polskiej. W jego progi wstępowała młodzież z wszystkich ziem polskich, a nie tylko z Galicji.

Swój kontakt z podwawelską Uczelnią Ulanowski rozpoczął na Wydziale Filozoficznym w zakresie historii. Był to okres rozkwitu krakowskiej szkoły historycznej. Ulanowski był pilnym słuchaczem najwybitniejszych jej przedstawicieli – profesorów Józefa Szujskiego, Stanisława Smolki, Wincentego Zakrzewskiego. Studia historyczne Ulanowski ukończył w 1881 roku, uzyskując stopień doktora filozofii na podstawie pracy *Leszek Czarny księciem krakowskim 1279–1288*.

W trzecim semestrze studiów historycznych Ulanowski wpisał się na Wydział Prawa. Pociągała go w szczególności historia prawa, której profesorem był podówczas Michał Bobrzyński. Osobowość Bobrzyńskiego wywarła decydujący wpływ na wybór drogi życiowej Ulanowskiego. Pod wpływem swego mistrza młody uczony zwrócił swoje zainteresowania badawcze ku źródłom archiwalnym średniowiecznego prawa polskiego.

Nie przerywając studiów, Ulanowski został aplikantem w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie, kierowanym podówczas przez Bobrzyńskiego.

W Archiwum krakowskim uwaga młodego badacza skupiła się na księgach ziemskich i grodzkich dawnego województwa krakowskiego. Analizując zawarte w nich zapiski, gromadził wiedzę o rzeczywistej kulturze prawnej dawnego społeczeństwa polskiego.

Wytrwała praca nad archiwaliaми przyniosła owoce. Kończąc studia prawnicze w 1884 roku i uzyskując stopień doktora praw, Ulanowski zdołał przygotować do druku nieocenione dla każdego badacza dawnego prawa polskiego wydania zapisków sądowych: *Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracoviensis* (Pars I, 1374–1390, Pars II

1394–1400) oraz *Inscriptiones clenodiales ex libris iudicialibus palatinatus Cracoviensis*. Prace te ukazały się drukiem w zasłużonej serii wydawniczej pt. *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki* (t. VII i VIII), w latach 1884–1886.

Ważnym etapem w karierze Ulanowskiego były podróże naukowe w kraju i za granicą, jakie odbył w latach 1882–1886. Podróże w kraju miały na celu studia archiwalne. Wizytował niemal wszystkie biblioteki i archiwa polskie, gromadząc informacje o ich zasobach i wartości poznawczej w zakresie dziejów prawa w Polsce. Badania te zaowocowały licznymi publikacjami oraz pracami wydawniczymi. Poczynił też wiele rzeczywistych odkryć naukowych w postaci wydobycia na światło dzienne nieznanych przekazów doniosłej wagi źródeł historycznych.

W Paryżu, gdzie Ulanowski przebywał w 1883 roku, doskonalił swoją wiedzę w zakresie paleografii i dyplomatyki w École des Chartes. W tym samym czasie uczestniczył także w wykładach z prawa i historii prawa w Uniwersytecie Paryskim. Popołudniami pracował w *Archives Nationales* i *Bibliothèque Nationale*. „Nagromadzone w *Bibliothèque Nationale* skarby – pisał trzy lata później – pozwoliły mi bliżej rozejrzeć się w ogromnej literaturze prawniczej francuskiej i angielskiej, jako też w niedostępnych w naszych bibliotekach zbiorach pomników prawnych, włoskich, hiszpańskich, angielskich” [*Akta habilitacji Bolesława Ulanowskiego*, w: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. WP Habil. 138.].

Pogłębiona w ten sposób wiedza oraz bogaty – jak na młodego człowieka – dorobek naukowy otwały przed Ulanowskim możliwości kariery akademickiej. Jej początkiem była ukończona na krakowskim Wydziale Prawa habilitacja w dziedzinie historii prawa polskiego. Podstawą była praca pt. *O prawie azylu w Statutach Kazimierza Wielkiego*, którą recenzenci, historyk prawa Michał Bobrzyński i karnista Edmund Krzymuski, ocenili bardzo wysoko.

Habilitacja dawała prawo do prowadzenia wykładów uniwersyteckich (*venia legendi*) w randze docenta prywatnego. Odejście z Krakowa Udalryka Heyzmanna, ordynariusza na katedrze prawa kościelnego, otworzyło dla młodego docenta Ulanowskiego szansę otrzymania profesury. W pierwszej kolejności wybór Rady Wydziału padł na osobę Władysława Abrahama, przyjaciela i kolegę Ulanowskiego z seminarium Michała Bobrzyńskiego. Władysławowi Abrahamowi zaoferowano jednak Katedrę Prawa Kościelnego we Lwowie, którą przyjął. W Uniwersytecie Jagiellońskim, profesorem nadzwyczajnym prawa kościelnego został więc w 1888 roku Bolesław Ulanowski. Po dwóch latach obdarzono go profesurą zwyczajną.

Ulanowskiego interesowało przede wszystkim prawo Kościoła w dawnej Polsce, które badał i przedstawiał na tle i w związku z powszechnym prawem kanonicznym. Jako badacz pociągają go przede wszystkim źródła praktyki, w szczególności – *acta episcopalia* oraz *acta officialia*. Pierwsze pozwoliły odsłonić praktykę zarządu diecezjalnego, drugie zaś działalność sądów kościelnych. Ulanowski podjął też prace wydawnicze, dzięki czemu powstały nieocenione dla badań nad dziejami średniowiecznego Kościoła w Polsce *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta* (3 tomy). Udostępnił też nieznanne wcześniej polskie formularze dokumentów. Z jego inspiracji powstała w ramach wydawnictw Akademii Umiejętności seria: *Studia i Materiały do Historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce*, gdzie publikowali swoje prace jego wybitni uczniowie: Jan Fijałek i Stanisław Zachorowski, jak też wybitny znawca prawa kanonicznego, wspomniany wyżej, Władysław Abraham.

W ramach studiów prawa Ulanowski prowadził wykłady ze wszystkich dyscyplin historycznoprawnych. Były to: historia ustroju i prawa Austrii, historia ustroju Polski, historia polskiego prawa sądowego. Zastąpił jako znakomity pedagog i wykładowca. Wspominał o swym mistrzu i koledze Stanisław Estreicher:

„Ktokolwiek na wykłady te miał sposobność uczęszczać, musi przede wszystkim stwierdzić, że były to wykłady nie mające sobie ani równych, ani podobnych pomiędzy najświetniejszymi prelekcjami, jakie są chlubą wszechnic, czy to naszych, czy zagranicznych. Świetność prelekcji Ulanowskiego nie polegała bynajmniej na ich formie, na ich zewnętrzny opracowaniu, na sposobie wygłoszenia – ale na wewnętrznej ich wartości i oryginalności treści. Każdy wykład Ulanowskiego był pracą twórczą, pracą konstrukcyjną na nowo w jego duchu odbywaną. Wstępował na katedrę z głową pełną nowych spostrzeżeń i świeżo przez siebie wykrytych faktów, a wykład jego był tylko dla niego sposobnością do budowania z nich w oczach słuchaczy na pozór łatwej, jakby improwizowanej, ale w gruncie rzeczy znakomicie przedtem przemyślanej, świeżej własnej konstrukcji” [Przemówienie prof. dra Stanisława Estreichera, rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, w: *Bolesław Ulanowski*, PAU, Kraków 1920.].

W dniu 17 października 1896 roku Senat Uniwersytetu powierzył Bolesławowi Ulanowskiemu odpowiedzialną funkcję przewodniczącego dyrekcji Drukarni Uniwersyteckiej. Drukarnia znajdowała się wówczas na skraju bankructwa. Dzięki niezwykłej energii Ulanowskiego, jego ponadprzeciętnym talentom organizacyjnym i pracowitości, Drukarnia przekształciła się w nowoczesny zakład poligraficzny [*Studia z dziejów Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1783–1974*, pod red. L. Hajdukiewicza i J. Hulewicz, Kraków 1974, s. 116–118.].

Zasługi Bolesława Ulanowskiego na niwie naukowej nie ograniczały się tylko do pracy w Uniwersytecie. Piękną kartę swego życia zapisał on w Akademii Umiejętności w Krakowie, zasłużonej instytucji akademickiej, skupiającej uczonych Polaków oraz wybitnych przedstawicieli nauki ze wszystkich zakątków świata. Zasadniczym celem Akademii Umiejętności było organizowanie i koordynowanie przedsięwzięć naukowych. Szczególne zasługi położyła w zakresie badań historycznych i historycznoliterackich nad przeszłością Polski i jej kultury. Działalność Akademii była wielostronna. Obok bezpośredniego finansowania badań, wspierała ona materialnie badaczy, a także ludzi kultury i sztuki, przydzielając stypendia i nagrody. Organizowała ekspedycje naukowe, subwencjonowała prace uczonych emigracyjnych, wydawała na szeroką skalę publikacje naukowe.

W Akademii Umiejętności Ulanowski pełnił funkcję sekretarza generalnego, po rezygnacji Stanisława Smolki. Oficjalne objęcie stanowiska nastąpiło 11 maja 1903 roku. *De facto* z powodu choroby Smolki, sprawował tę funkcję od 1901 roku.

W strukturze Akademii Umiejętności rola sekretarza generalnego miała znaczenie kluczowe. Był on rzeczywistym kierownikiem całokształtu jej dokonań, zarówno w dziedzinie organizacji życia naukowego, jak też w zakresie działalności wydawniczej [J. Hulewicz, *Akademia Umiejętności w Krakowie 1873–1918. Zarys dziejów*, Wrocław–Warszawa 1958, s. 82.].

Oddanie w ręce Ulanowskiego steru Akademii okazało się niezwykle szczęśliwe. Jan Hulewicz pisał:

„Sekretariat B. Ulanowskiego, zwłaszcza lata tuż przed wybuchem pierwszej wojny światowej, to okres pełnego rozkwitu materialnej sytuacji Akademii w czasach austriackich” [J. Hulewicz, *op. cit.*, s. 82.].

Dzięki energii, pomysłowości i wytrwałości Ulanowskiego w zdobywaniu dla Akademii podstaw materialnych, do jej kasy płynęły liczne dotacje rządowe z Wiednia, subwencje krajowe ze Lwowa, zapisy, hojne fundacje i dary od osób prywatnych (np. S. Gałęzowskiego, P. Barczewskiego, B. Meleszewskiego, W. Osławskiego, Z. Pileckiego).

Ulanowski kierował bieżącą działalnością Akademii, w tym także akcją stypendialną. Ze stypendystami, wśród których było bardzo wielu przyszłych koryfeuszy nauki polskiej i światowej, utrzymywał stosunki życzliwe, a nawet przyjacielskie [Z. Dydówna i A. Preissner, *Z korespondencji Bolesława Ulanowskiego. (Wyjazdy zagraniczne i prace uczonych polskich poza krajem na początku XX w.)*, „Rocznik Biblioteki PAN”, XIII, 1967, s. 268.]. Szczególną troską otaczał wydawnictwa naukowe Akademii [J. Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993, s. 31.]. Znaczna ich część obejmowała wydawnictwa źródeł do dziejów dawnej Polski. Dzięki jego osobistym wysiłkom podjęte zostało wielkie i unikatowe na owe czasy wydawnictwo średniowiecznych dokumentów polskich *Monumenta Poloniae paleographica* w postaci fototypicznych reprodukcji [Z *korespondencji Bolesława Ulanowskiego...*, *op. cit.*, „Rocznik Biblioteki PAN”, XIII, 1967, s. 281.]. Niezależnie od wydawnictw źródłowych i innych publikacji warsztatowych, pod auspicjami Akademii powstawały prace konstrukcyjne, monografie i syntezy. Do osobistego dorobku Ulanowskiego należy zaliczyć plan wydania Encyklopedii Polskiej Akademii Umiejętności. Chodziło tutaj o wielką syntezę wiadomości o Polsce w dziewiętnastu działach odpowiadających wszystkim głównym dziedzinom wiedzy. Dzięki nieustrudzonemu wysiłkowi Ulanowskiego, w latach 1912–1918 ukazało się 6 tomów, poświęconych geografii oraz historii języka i literatury polskiej. W okresie międzywojennym wydrukowano dwa tomy *Historii politycznej Polski*.

Niespożyta energia i pracowitość Bolesława Ulanowskiego sprawiły, że również w latach wojny światowej działalność Akademii Umiejętności nie uległa zawieszeniu. Z jego osobistym udziałem podjęta została akcja ratowania polskich zbiorów archiwalnych i bibliotecznych z terenów objętych działaniami wojennymi. Lata 1914–1919 w dziejach Akademii to okres narastających trudności materialnych, przełamywanych z coraz to większym trudem w obliczu postępującego kryzysu ekonomicznego.

„Wśród rozlicznych trudności okresu wojennego, w rozpaczliwej a daremnej walce o zachowanie podstaw materialnych Akademii niszczało zdrowie, spalała się czynna natura Ulanowskiego” [J. Hulewicz, *op. cit.*, s. 120.].

Oddanie się działalności organizatorskiej, czy to w Drukarni UJ czy później w Akademii Umiejętności, i jednocześnie wykonywanie obowiązków dydaktycznych w zmienionym wymiarze, sprawiły, że po 1894 roku Ulanowski ograniczył swoją działalność naukową wyłącznie do prac wydawniczych. Naukowe spostrzeżenia i wstępne wyniki badawcze komunikował na posiedzeniach Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności. Jego odczyty zachwycały głębią myśli, trafnością obser-

wacji i jasnością wykładu. Nie zbadany przed nim materiał źródłowy dawał mu sposobność formułowania odkrywczych tez i spostrzeżeń, jak też pozwalał weryfikować utarte, a nie poparte materiałem źródłowym poglądy innych.

Dotknięty ciężkim kalectwem – utrata nogi w następstwie nieszczęśliwego wypadku przy strzelaniu w 1881 roku – Ulanowski poświęcił się wyłącznie pracy. Był niezwykle wymagający, co przejawiało się niekiedy w niełatwym do zniesienia przez innych, apodyktycznym stylu bycia. Przede wszystkim jednak wymagał od siebie. Wytężona praca naukowa i organizacyjna nadwężała jego siły. Na stanie jego zdrowia odbił się zwłaszcza trawiący go w latach wojny stały niepokój o przyszłość Akademii Umiejętności i całej nauki polskiej. Jego przyjaciele podkreślają, że w tym czasie „widocznym było jego przygnębienie i rozdrażnienie, a to wszystko spowodowało przedwczesną katastrofę” [W. Abraham, *S.p. Bolesław Ulanowski*, w: „Kwartalnik Historyczny”, t. XXXIII, s. 24.]. Zmarł w dniu 27 września 1919 roku w Krakowie.

Na wieść o jego śmierci, Senat UJ w uznaniu zasług, jakie ów wybitny historyk prawa poniósł na niwie nauki, podjął uchwałę o wmurowaniu w *Collegium Maius* tablicy pamiątkowej na jego cześć. Po upływie 5 lat, na posiedzeniu w dniu 5 września 1924 roku Senat UJ odstąpił od wspomnianego planu „z powodu zbyt małych funduszy na ten cel” [Zob. *Teczka osobowa B. Ulanowskiego*, w: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, S. II, 619.].

Wacław Uruszczał

Informacja bibliograficzna

O Bolesławie Ulanowskim zob. prace zestawione w publ.: W. Uruszczał, *Bolesław Ulanowski (1860–1919)*, w: *Ludzie, którzy umiłowali Kraków. Założyciele Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, praca zbiorowa pod redakcją Wiesława Bieńkowskiego, Kraków 1997, s. 199–207. Bibliografia prac Bolesława Ulanowskiego zamieszczona jest w publikacjach: *Bolesław Ulanowski*, PAU, Kraków 1920, s. 25–35 (zestawił S. Kutrzeba) oraz w: J. Sawicki, *Bibliografia prac prof. dra Bolesława Ulanowskiego (1882–1926)*, „Prawo kanoniczne”, 1971, t. 14, 1–2, s. 309–324.

